

צ'סלב מילוש

מפולנית: מירי פז

ביתא האוהב הנכזב*

ב.

הניסיון במחנות הריכוז הפך את ביתא לסופר. הוא נוכח לדעת שהתחום שלו הוא פרוזה. בסיפוריו הוא ניהיליסט. אך ניהיליזם זה אינו, להבנתי, אי־מוסרי. להפך: הניהיליזם של ביתא נולד מתוך כמיהה למוסריות, מתוך אהבה נכזבת לעולם ולבני אדם. ביתא, שתיאר את שראו עיניו, רצה ללכת עד הסוף, להציג במדויק עולם שבו כבר לא היה מקום לזעם. בסיפוריו מוצג המין האנושי במערומיו, עקור מרגשות ומחסד - אותו החסד שמקנה לאדם התרבות, המתפוגג במקום שהצווים וההרגלים של התרבות אינם תקפים עוד. הרגלי תרבות הם עניין פריץ; די בשינוי פתאומי בתנאים והאנושות חוזרת לפראותה הקדמונית.

כמה השלו את עצמם אותם האזרחים הנכבדים שפסעו ברחובות הערים באנגליה או באמריקה ותפסו את עצמם כאנשים רבי מעלות ושוחרי טוב. אילו כלאו אותם באושוויץ, כלום לא היו נהפכים לחיות, כמו אחרים? מסוכן להעמיד אדם במבחנים קשים מדי. התנהגותו לא תעורר כבוד כלפיו. קל לגנות אשה שהפקירה את ילדה למוות כדי להציל את חייה שלה. זהו מעשה מפלצתי. עם זאת, אשה הקוראת על המעשה הזה בשבתה על ספה נוחה ומגנה את אחותה האומללה שם, צריכה לעצור ולחשוב האם הפחד לנוכח ההשמדה לא היה חזק מן האהבה.

אולי כן ואולי לא - האם אפשר להשיב על כך מראש?

אולם ב"יקום של מחנות הריכוז" היו גם אנשים רבים שגילו הקרבה עילאית כששילמו בחייהם כדי להציל אחרים. ביתא לא הזכיר אותם בסיפוריו. תשומת לבו לא היתה ממוקדת באדם - שהוא, כידוע, חיה הרוצה לחיות - אלא בדמותה של החברה שנוצרה במחנות הריכוז. האסירים היו מחויבים לאתיקה מסוימת: מותר היה להזיק לאחרים בתנאי שהם היו הראשונים שהזיקו לך. זה היה הסכם לא כתוב. מעבר לכך, כל אחד יציל את חייו כמיטב יכולתו. לשווא נחפש אצל ביתא תמונות של סולידריות אנושית. (האמת שסיפרו חבריו האסירים על התנהגותו של ביתא באושוויץ נשמעת שונה לחלוטין מכפי שאפשר לשער מתוך סיפוריו: הוא התנהג בגבורה והפגין חברות למופת). ביתא רצה להיות קשוח והוא לא חשך מבט מפוכח גם על עצמו. הוא פחד מזיוף. הוא היה מזויף לו הציג את עצמו כמתבונן ששופט אחרים בשעה שבמציאות גם הוא, בדומה לאחרים, היה כפוף לכל סוגי ההשפלות. בהגינות כמעט מוגזמת יחס ביתא לעצמו

* חלקו השני של הפרק מתוך ספרו של צ'סלב מילוש הרוח השכוחה, שתרגומו לעברית יראה אור בהוצאת קשב. מילוש בוחן בספר את שיתוף הפעולה של אנשי רוח פולנים עם העריצות הקומוניסטית. ('האוהב הנכזב' או 'ביתא' הוא הסופר תדיאוש בורובסקי).

תכונות מסוימות, כמו פקחות ויוזמה, שנחשבו לחיוביות במיוחד במחנה הריכוז. בעימות ה"מעמדי" בין החוקים לבין החלשים במחנה, שביא סיפר עליו בלי לסטות מן האמת, נסקו תיאוריו לברוטליות שאין כמותה.

אחרי שחרור דאכאו בידי האמריקאים, החל ביתא להתוודע לחייהם של הפליטים בגרמניה המערבית. זה היה כמו המשך החיים במחנה. כל כוחות הרוע האנושי שהשתחררו בתקופת הנאציזם עדיין שלטו בכל: ניוון מוסרי, גנבה, שכרות, שוחד. המדיניות האכזרית של שלטונות הכיבוש כלפי האסירים משכבר עוררה כעס. זה עתה התגשם החלום - המלחמה הסתיימה, אך חוק הג'ונגל חזר ושלט, ובעודו משמיע סיסמאות על דמוקרטיה ועל חופש, שוב רמס אדם את החלשים ממנו או התייחס אליהם באדישות אכזרית.

ביתא היה מתבונן חד עין, אך לפני כל דבר אחר צדו את עינו האבסורד, הגועל והרשעות שמסביבו. הוא היה חסר חמלה וחסר סובלנות, כולו פצע פתוח. אפשר שלא היה מר נפש כל כך, לו עצר לרגע ככלות שנות היסורים וראה לנגד עיניו אדם מסוים, במקום לראות את הטלטלה שגרם קץ המלחמה לכולם. תמיד כרסם בו אי שקט פנימי, פניו התעוותו בהעוויה של זעם ושל אירוניה. הוא עדיין ראה את ההמונים סביבו במערומיהם, נשלטים על ידי כמה דחפים פרימיטיביים. העולם כמות שהוא היה בלתי נסבל לגבי דידו. הוא היה חייב לחתור למשהו. הוא חש שאינו יכול להישאר במצב של מרי וזעם בלתי נשלטים.

כרבים מן האסירים לשעבר היה עליו לבחור: לחזור לארצו או להישאר מהגר. פולין היתה נתונה להשפעתה של רוסיה. האהדה של ביתא לרעיונות מרקסיסטיים בתקופת המלחמה לא נשענה על בסיס איתן. זו היתה אהדה שנבעה מגישתו המפוכחת של המרקסיזם לאדם. תפיסתו של ביתא הובילה אל העיקרון הפשוט שלפיו לא הכוונות הטובות הן השולטות באדם, אלא חוקי הסדר החברתי שבו הוא חי. מי שרוצה לשנות את האדם, צריך לשנות את התנאים החברתיים. ביתא, ככל הפולנים, לא רחש אמון למעצמה הרוסית. בסגנונו האלים היה קרוב לאמיל זולה או להמינגווי, סופר בן זמננו, שאת יצירותיו קרא בהנאה. הוא היה שייך לאלה שנקראו ברוסיה "הריקבון של המערב"; אין דבר שעורר יותר פלצות בארץ הדיאלקטיקה מסופר המתאר את האדם במושגים של דחפים בסיסיים של רעב ושל אהבה. ביתא התמהמה זמן רב. לבסוף, אחרי שהגיעו אליו כתבי עת ספרותיים שראו אור בפולין, החליט לחזור למולדת. נדמה ששתי סיבות עיקריות הניעו אותו: השאיפות הספרותיות הגדולות והיומרה לתיקון העולם. הוא היה סופר מתחיל ועדיין לא מוכר - היכן, מחוץ לארצו, ימצא קוראים לספרים שכתב בשפת אמו? פולין היתה בעיצומה של מהפכה - שם היה מקומו של אדם טעון זעם ושם היתה אפשרות לתקן את העולם.

הוא נפרד מידידיו וחזר לווארשה. תושבי וארשה, שהתגוררו במרתפים של בתים הרוסים, פינו במו ידיהם את ערמות האשפה והעמיסו אותן על עגלות עלובות רתומות לסוסים. כך החל שיקומה של העיר. לעומת זאת, ספרים וכתבי עת נדפסו והופצו מיד ברחבי המדינה. השלטון לא חסך כסף בתמיכתו בסופרים ואפשרויות בלתי מוגבלות נפתחו בפני כל סופר, בתנאי שהיה בעל כשרון, ולו זעיר. הקריירה הספרותית התחילה בקצב של מתקפת בוק פתאומית. תמורת פרסום סיפוריו בכתבי עת, זכה בשכר סופרים נכבד, כפי

השנאה של ביתא נבעה מאותו מקור שסארטר קרא לו "la nausée" ("הבחילה"), גועל כלפי האדם כיצור פיזי, המוגדר על ידי חוקי הטבע והחברה ומועד להשחתה בהשפעת הזמן. אדם צריך להתרומם ולהיחלץ מכבליו גם אם יעשה זאת בשרוכי נעליו. ייתכן שביטא היה הופך לאקזיסטנציאליסט, לו היה צרפתי. אבל קרוב לוודאי שזה לא היה מספק אותו. מחשבה ספקולטיבית עוררה בו חיוך של בוז משום שבמחנה הריכוז ראה פילוסופים נאבקים על שיירי אשפה. למחשבות האדם לא היתה משמעות; תכסיסים ערמוניים ורמייה עצמית של יחידים נחשפו בקלות. תנועת החומר היתה הדבר החשוב באמת. ביתא ספג את המטריאליזם הדיאלקטי כמו ספוג את המים. הצד החומרי של השיטה הזאת סיפק את הצורך

תדיאוש ברובסקי

שלו לאמת ברוטלית; הצד הדיאלקטי התיר לו קפיצה פתאומית מעל המין האנושי וראייה של האדם כחומר מעוצב על ידי ההיסטוריה. תוך זמן קצר ראה אור ספר חדש שלו. הכותרת לבדה - **עולם האבן**², כלומר, עולם חשוף וחסר רחמים - מעידה על הלך נפשו של המחבר. הספר הכיל סיפורים קצרים מאוד, כמעט חסרי עלילה; המספר פשוט תיאר את שראה. הוא היה אמן בהצגת המצב האנושי באמצעות תיאורים חיצוניים. עולם האבן הוא אירופה המרכזית כפי שהיתה אחרי המפלה של היטלר וקץ מלחמת העולם השנייה. כיוון שביטא התגורר זמן מה באזור האמריקאי בגרמניה, היה לו שפע של נושאים. גיבורי ספרו הם אנשים בני לאומים ומעמדות שונים, ביניהם נאצים לשעבר, אסירים לשעבר, הבורגנות הגרמנית שלא הבינה דבר, קצינים וחיללים אמריקאים. מבעד למילים המאופקות של הסופר, מחלחלת דחייה שאין לה שיעור כלפי הציוויליזציה שהולידה את ההיטלריות. ביתא הציב קו מחבר בין הנצרות, הקפיטליזם והנאציזם. נושא ספרו הוא קץ הציוויליזציה ונימתו היא זעקה שאפשר לסכמה במילים: סיפרתם לי על תרבות, על דת ועל מוסר, וראו לאן כל זה הוביל.

ביתא, כרבים מחבריו, ראה בשלטונו של היטלר הגשמה של הקפיטליזם באירופה. נצחון רוסיה והמהפכה היה בעל משמעות כלל עולמית. בעתיד ייתכן שיפרצו עוד סכסוכים ומלחמות אך נקודת האל-חזור נחצתה. הספרים שכתבו ביתא וחבריו בשנים הראשונות שלאחר המלחמה עסקו בחוסר האונים של האדם לנוכח חוקי ההיסטוריה: מנגנון הטרור הנאצי הפך אנשים - ואפילו את בעלי הכוונות הטובות ביותר - ליצורים מפוחדים ופרימיטיביים שדאגו רק להציל את עורם. ספרים אלה הציבו בפני הקוראים בחירה בין הציוויליזציה הישנה, שאת שפלותה למדו על בשרם, לבין הציוויליזציה החדשה, שיכולה היתה להתגשם רק הודות לניצחון המעצמה במזרח. זה היה כוחה של הצלחה וכך היא פעלה על הדמיון האנושי: הצלחה נדמתה כהשתקפות החוק הנעלה של התקופה, ולא כתוצאה של כוונות אנוש ושל צירוף מקרים ממזול (אף שרוסיה היתה קרובה כחוט השערה למפלה במלחמת העולם השנייה).

עולם האבן היה הספר האחרון שבו השתדל ביתא להשתמש באמצעים אמנותיים, כמו איפוק, אירוניה דקיקה וזעם סמוי, הנחשבים לייעילים

שהיה ראוי לו. הוא שלט היטב בשפה. סגנון כתיבתו היה תמציתי ונשכני. ניסיון חייו בתקופת המלחמה היה דומה לזה של רבים מבני ארצו. הנושאים שכתב עליהם היו מוכרים ומובנים להם. קובץ סיפוריו על "יקום מחנות הריכוז" היה לאירוע ספרותי מן השורה הראשונה.

ב-1948 עדיין לא דובר בפולין על הריאליזם הסוציאליסטי. סברו שבדמוקרטיה העממית עדיין לא הבשילה העת להפיצו. העיכוב פעל לטובת ביתא. ספרו היה ההתרסה הבוטה ביותר נגד הזרם שסופרים סובייטים כתבו על פיו. על פי אמות המידה שכפה המרכז, ספרו של ביתא היה מעשה פשע, לעומת זאת ספר שתיאר את החייתיות הנאצית היה תקין ללא דופי מבחינה פוליטית.

הפולנים הרי שנאו את הרוסים כמעט באותה המידה שנאו את הגרמנים; באמצעות הסתת תשומת לבם של הקוראים לפשעי הגרמנים, הושגה מטרה חשובה: "הכנה פסיכולוגית" של האומה. משום כך גדל מספר הספרים על מאבקי הפרטיונים, על רצח המונים בידי הגסטפו ועל מחנות הריכוז. גבולות הסובלנות הרשמית אף התרחבו עד כי ניתן היה לכתוב באהדה אפילו על קרבות הצבא הפולני נגד הגרמנים ב-1939 למרות העובדה שהצבא הגן אז על פולין ה"אצילית", שהיתה לצנינים בעיני ברית המועצות. אבל התקינות הפוליטית של ביתא לא היתה מצילה אותו ממתקפות של מבקרים לו רצו לשפוט את ספרו על פי אמות מידה שמרניות. ביתא תיאר את מחנה הריכוז כפי שהוא ראה אותו ולא כפי שצריך היה לראותו אותו. כאן התגלו כל המעידות שלו. כיצד צריך היה לראות מחנה ריכוז? לא קשה למנות את תנאי ההסתכלות ה"נכונה": 1. האסירים היו צריכים להקים ארגונים חשאיים; 2. מנהיגי הארגונים היו צריכים להיות קומוניסטים; 3. כל האסירים הרוסים המתוארים בספר צריכים היו להצטיין בכוחם המוסרי ולהתנהג בגבורה; 4. צריך היה לאבחן את ההבדלים בין האסירים על פי השקפותיהם הפוליטיות. כמובן שהמפלגה הבחינה בכך שבסיפוריו של ביתא אין ולו רכיב אחד ברוח זו. המפלגה העריכה שהסופרים הפולנים אינם בשלים לשינוי - כלומר, לאימוץ הריאליזם הסוציאליסטי; עם זאת, מבקריה של המפלגה ציינו את חטאיו העיקריים של ביתא. הם האשימו אותו בכך שיצירותיו פסימיות, דומות לספרות "מנוונת", כלומר אמריקאית, שאין בהן שום רעיון של "המאבק המודע" (כלומר, מאבק למען הקומוניזם). הערות אלה נאמרו בנימה רכה, בניסיון לשכנע. ביתא היה צעיר וצריך היה לעצב אותו; הוא קורץ מן החומר שממנו עשוי סופר קומוניסט אמיתי. המפלגה בחנה אותו בשום לב וגילתה שטמון בו אוצר רב ערך: שנאה אמיתית.

ביתא היה קשוב. ככל שלמד את כתבי הלניניזם-סטאליניזם השתכנע שמצא בהם בדיוק את מה שחיפש. השנאה שכרסמה בו דמתה לנהר גועש הסוחף והורס בדרכו הכל. הנהר שעט קדימה לשווא. כלום לא היה זה פשוט יותר מלהסיט את הזרם בכיוון הנכון ואפילו להציב מעליו טחנות רוח גדולות כדי שיניע אותן? השנאה של ביתא היתה שימושית, ניתן היה לתעל אותה לשירות החברה. איזו הקלה!

כך עד שהתופעה עצמה - הידרדרותו של פרוזאיקן מבטיח - עוררה את סקרנותי. הרי הוא היה חכם דיו להבין שהוא מבזבז את כשרונו. מדוע עשה זאת? בשיחה עם כמה פקידים רשמיים שהחלטותיהם הכריעו גורלות של סופרים - את מקומם בראש ההיררכיה או בתחתיתה - שאלתי על מדיניותם כלפי ביתא. הרי האינטרסים של המפלגה אינם מחייבים להפוך את ביתא לסמרטוט גמור. מנקודת ראותם, ביתא היה יעיל יותר אילו כתב רומנים וסיפורים. לכפות על ביתא לכתוב מאמרים פירושו היה ניהול גרוע של המשאבים האמנותיים שברשותם. "איש לא דורש ממנו מאמרים", היתה התשובה. "זאת הצרה. נ', עורך השבועון, לא יכול להיפטר ממנו. ביתא עצמו מתעקש לכתוב את המאמרים האלה. הוא חושב שהיום

"לבתינו הולמים בעבורך מולדת", 1955

אין מקום לאמנות וכי צריך להשפיע על ההמונים באורח ישר, באמצעים פרימיטיביים. הוא רוצה להיות מועיל ככל האפשר". זאת לא היתה תשובה משוללת צביעות לגמרי. המפלגה הדגישה תמיד את דאגתה לספרות. המפלגה רצתה את הספרות הטובה ביותר, אך בהיבט היא יצרה אווירה תעמולתית מתוחה כל כך, עד שסופרים התחילו להתחרות ביניהם מי יפליא במלאכת כתיבה פרימיטיבית יותר. האמת היתה שביתא עצמו רצה להתמסר לעבודה עיתונאית ולמרות העובדה שהיה מומחה בעל הכשרה גבוהה, לקח על עצמו עבודה שכל פתי מצוי היה יכול לבצע בקלות. פעם בו רצון, שרווח בקרב אינטלקטואלים מזרח אירופים: להכחיד את האינטלקט שלו במו ידיו. כשאינטלקטואל כזה התחיל לכתוב, התחולל בנפשו תהליך מורכב למדי. נדמה לעצמנו שהיה עליו לתאר פרשייה מסוימת בתחום המדיניות הבינלאומית. הוא הבין היטב שהמשימה שהוטלה עליו אינה מקרית, וכי מדובר בתופעות שהקשרים ביניהן פונקציונליים ולא סיבתיים. תיאור הוגן של הפרשה היה מצריך חשיפה של המניעים של הצדדים הנצים, זיהוי הצרכים הדומים ביניהם; בקיצור, היה דרוש ניתוח מקיף של כל ההיבטים. או אז בא הכעס לעזרתו, הכניס סדר בסבך התלות והזיקות ההדדיות ושחרר אותו מן החובה לנתח את הדברים. הוא כעס על הרמייה העצמית שביסוד ההנחה כי הכל תלוי ברצון האדם. הכעס שלו היה מלווה בפחד שמא יפול קורבן לתמימותו־הוא. כיוון שהעולם היה ברוטלי, צריך היה לפרק את הכל לגורמים הפשוטים והברוטליים ביותר. הסופר הבין שאין זה מדויק לגמרי; טיפשותם של בני אדם וכוונותיהם הטובות משפיעות על אירועים לא פחות מן האינטרסים הכלכליים. אבל בצעד של נקם המחיש ביתא שכוונת האדם מוגדרות על ידי כמה חוקים בסיסיים. זה נתן לו הרגשה של עליונות; הוא היה חכם דיו, לדעתו, לוותר על "דעות קדומות אידיאליסטיות". העמדה במאמריו

בספרות המערבית. עד מהרה נוכח לדעת כי ההקפדה על אמצעים אמנותיים מיותרת. להיפך, שיבחו אותו יותר ככל שלחץ חזק יותר ומהר יותר על הדושה - בגלוי, בכוח, במגמתיות. זה מה שציפו ממנו. סופרי המפלגה (ביתא הצטרף למפלגה) התחרו ביניהם על כתיבה פשוטה ונגישה לקוראים, עד כדי טשטוש הגבולות שבין ספרות לתעמולה. ביתא התחיל לצקת בסיפוריו יותר ויותר פובליציסטיקה ישירה. הוא ביטא את שנאתו לרשעות של הקפיטליזם, כלומר לכל מה שהתרחש מחוץ לתחומי האימפריה. הוא היה נוטל, למשל, ידיעה כלשהי מן העיתונות - על קרבות במלאיה או רעב בהודו - ומבסס עליה משהו שבין מאמר לתמונה.

ראיתי אותו בפעם האחרונה ב־1950. הוא השתנה מאוד מאז פעילותו בווארשה, לפני מאסרו בידי הגסטפו. הביישנות והכניעות המלאכותיות שאפיינו אותו בעבר נעלמו. אם בעבר הלך כפוף ובראש מורכן, הרי עתה היה גבר זקוף קומה בעל הבעה

מובהקת של ביטחון עצמי. הוא היה יובשני ומרוכז בעבודתו. המשורר הביישן שהיה פעם השתנה לגמרי ונהפך להומו־פוליטיקוס. באותה תקופה כבר היה תועמלן בעל שם. בכל שבוע התפרסם מאמר נשכני שלו בשבועון ממשלתי. הוא גם נסע לעתים קרובות לגרמניה המזרחית, משם שלח כתבות. שום עיתונאי לא יצליח לשרת מטרה זו באותה יעילות שבה עושה זאת סופר שמאחוריו עבודה ספרותית חסרת עניין. במאמריו הארסיים נגד אמריקה ניצל ביתא את כל הידע שלו על מלאכת הספרות. כשהבטתי בפניו של הניהיליסט הנכבד, חשבתי תכופות עד כמה כל כתיבה היא מדרון חלקלק ולאילו מאמצים נדרש סופר כדי לא להחליק למקום שבו עמידת הרגליים קלה יותר. צו פנימי, בלתי רציונלי בעליל, הורה לו להתאמץ, אבל הדת החדשה, שלא הכירה באמנות בלתי משהחדת, חיסלה את הצו הזה. ביתא אמנם הטיל ספק בכל הצווים הפנימיים שבאדם, אך בסיפוריו על מחנה הריכוז היה סופר אמיתי. הוא לא חיקה ולא זייף דבר; הוא לא ניסה לשאת חן בעיני איש. מאוחר יותר הכניס בכתיבתו גרגיר אחד של פוליטיקה והגרגיר הזה, מרגע שנשמן בה - כמו בתמיסה שמשנה את מצב הצבירה שלה, מתגבשת ומתקשה - גרם להשתנתה: כל מה שכתב מאז נהיה חד־משמעי וסטריאוטיפי. חשבתי שהדבר אינו פשוט כל כך. הרי סופרים מעולים רבים, ביניהם סוויפט, סטנדל וטולסטוי, נתנו ביטוי ביצירותיהם להשקפותיהם הפוליטיות. אפשר אף לומר שסופר שמעביר לקוראיו מסר פוליטי מתוך תחושת שליחות מחזק את יצירתו. אך קיים הבדל מהותי בין סופרים גדולים, שמתחו ביקורת על המוסדות הפוליטיים בזמנם, לאנשים כביתא. הסופרים הגדולים היו נון־קונפורמיסטים שפעלו בניגוד לסביבתם ואילו ביתא, מרגע שהניח את עטו על הנייר, ציפה באוון כרויה לתשואות החברים במפלגה.

מאמריו של ביתא, על ארסיותם ולשונם המגמתית, היו שטחיים כל

במאמריו ראה ביתא לנגד עיניו סדר חדש וטוב יותר המצוי בהישג יד ותבע גאולה ארצית. הוא תיעב את האויבים שרצו לחבל באושר האנושי וקרא להשמדתם. כלום אין הם מזיקים, כל אלה המעזים לטעון, דווקא בשעה שהעולם עולה על דרך חדשה, כי לא טוב לכפות על אנשים השקפה פוליטית באמצעי הפחדה וכליאה? את מי כולאים במחנות? את אויבי המעמד, את הבוגדים, את האספסוף. וההשקפה הפוליטית שכופים על אנשים - כלום אינה

כרוה; חוקת הרפובליקה של העם הפולני, 1952

הפוליטיים היתה אותה העמדה שבסיפוריו על מחנה הריכוז, כשתיאר את עצמו שבע, לבוש היטב וציני. תמיד היה בו דחף לפשט דברים, לחשוף את האשליה ולהראות כל הוויה במערומיה.

אך כשמרחיקים לכת בחשיפת מערומיו של העולם מגיעים לנקודה שבה לאינטלקט כבר אין מה לומר. המילה הופכת לשאגת קרב והיא רק תחליף בלתי מושלם לפעולה; שיר תמציתי היה

אמיתית? זו ההיסטוריה, ההיסטוריה איתנו! הנה, אנחנו רואים את אש ההיסטוריה בבעירתה ובמלוא חיוניותה. אכן, רק אנשים קטני אמונה ועיוורים מבוזים זמן במחשבה על פרטים שוליים במקום להבין את גודל המשימה:

למרות כישורנו הגדול וחוכמתו יוצאת הדופן, ביתא לא היה מסוגל להבין את הסכנות שהיו טמונות במצעד המשכר. להפך; הכישרון, החוכמה וההתלהבות שלו המריצו אותו לפעולה בשעה שאנשים רגילים, לא להוטים מדי ולא קרי מזג, תמרנו כמיטב יכולתם כדי לא לתת לקיסר הבלתי אהוד יותר מן הנחוץ. ביתא נטל על עצמו אחריות. הוא לא התחבט בשאלה אילו פנים לובשת הפילוסופיה של ההיסטוריה - ולו האצילית ביותר - כשהיא משלימה עם כיבוש (בפולנית: *A jutro cly świat* - ומחר העולם) הארץ בכוח הנשק.

מבטא טוב יותר את משמעותה. ביתא הגיע לשלב שבו המילים כבר לא סיפקו אותו. הוא לא היה יכול לכתוב רומנים וסיפורים, משום שלרומנים ולסיפורים יש קיום מתמשך ואי אפשר שיתבססו על שאגת קרב בלבד. מעולם לא הצליח להתבונן בדברים ולנתח אותם ללא שנאה. ככל שהחמיר אי השקט שלו, גברה השנאה ונעשתה נמהרת יותר. הצורות בעולם נראו בעיניו פשוטות יותר ויותר, עד כי עץ מסוים, אדם מסוים, נעשו חסרי משמעות ונדמה שהוא מוקף במושגים פוליטיים ולא בדברים מוחשיים. קל להסביר את התלהבותו הקדחתנית מעיתונות. כתיבת מאמרים השפיעה עליו כמו סם ממכר. אחרי כתיבת מאמר הרגיש שהשלים משימה, אף שלא היתה בו ולו מחשבה אחת משלו; אלפי עיתונאים וזוטרים במרחב שבין האלבה לאוקיינוס השקט כתבו את אותו הדבר. ביתא המשיך בשלו כמו חייל הצועד בטור.

"Und morgen die ganze Welt" (בגרמנית: ומחר כל העולם), שרו חיילי האסס כשצעדו על רקע העשן השחור שפלטו המשרפות באושוויץ. הנאציזם היה טירוף של המונים, ובכל זאת, המוני הגרמנים שנהו אחרי היטלר עשו זאת מתוך מניעים פסיכולוגיים עמוקים. משבר כלכלי וחברתי חמור גרם להולדת הנאציזם. הגרמני הצעיר ראה את הכאוס ברפובליקת ויימר המתפרקת, את השפלתם של מיליוני מחוסרי עבודה, את הסטיות הדוחות של העילית התרבותית, את ההזניה של אחיותיו ואת מלחמת הכל בכל בשל כסף. כשאיד את התקווה בסוציאליזם, אימץ פילוסופיה אחרת של ההיסטוריה, שהיתה פרודיה על דוקטרינת לנין וסטאלין.

גם הגרמני שכלא את ביתא במחנה ריכוז עשוי היה להיות אוהב נכזב של העולם, כביתא עצמו, לפני שהתעמולה המפלגתית הפכה אותו לחיה. גם הגרמני הצעיר שאף לסדר ולניקיון, למשמעת ולאמונה. כמה בו לבני ארצו שסירבו להצטרף למצעד הצוהל ומלמלו משהו על אימוסריותה של התנועה החדשה. שרידים עלובים אלה של האנושיות, המאמינים הבכיינים בישו הנתעב, עוררו בו תדהמה: כיצד העזו להביע את ההסתייגויות המוסריות התפלות שלהם ברגע כה נדיר בהיסטוריה, המתרחש אחת לאלף שנה, כשגאולתה של האומה נראתה קרובה יותר מאי פעם והעולם כולו עמד להשתנות! כמה קשה להיאבק למען סדר חדש וטוב יותר כשאנשים בסביבתך מחזיקים בדעות קדומות מגוחכות שכאלה!

* כמה חודשים אחרי שכתבתי את הדיוקן הזה של ביתא נודע לי דבר מותו. הוא נמצא מת בשעת בוקר בדירתו בווארשה. מתג תנור הגז היה פתוח וריח גז דולף עמד בדירה. אנשים שראו את ביתא בחודשים האחרונים והבחינו בפעילותו הקדחתנית סברו, שהפער בין הצהרותיו הפומביות לבין מה שקלט בשכלו החרוף הלך והעמיק. על פי התנהגותו העצבנית, לא היה זה סביר שהוא עצמו לא הבחין בפער הזה. הוא גם דיבר תכופות על התאבדותו של ולדימיר מאיאקובסקי. בעיתונות התפרסמו מאמרים רבים שכתבו ידידיו - סופרים פולנים ומזרח-גרמנים. ארוננו, עטוף בדגל אדום, נטמן באדמה לצלילי האינטרנציונל. המפלגה נפרדה מן הסופר המבטיח ביותר שלה. ❖

הערות

1. ר' ספרו של ז'אן פול סארטר *הבחילה*, שראה אור בעברית בהוצאת מפעלים אוניברסיטאיים להוצאה לאור בשנת תשל"ח/1978 בתרגומה של הדרה לור.
2. הסיפור "עולם האבן" נכלל יחד עם שני סיפוריו הנודעים של תדיאוש בורובסקי "גיבורתי ורבותי, אל תאי הגזים בבקשה" ו"פרידה ממריה" בקובץ *פרידה ממריה* שראה אור בעברית בהוצאת עם עובד/קלאסיכיס, 1996 בתרגומה של עדה פגיס.